

Bir Bilme Teorisi

Nebi Mehdiyev, Dergah Yayınları, Kasım 2019, 112 sf
Değerlendiren: Hüseyin AYDOĞAN*

Bilişsel etkinliğin temel bir disiplin altında incelendiği alana epistemoloji adını vermek yanlış olmasa gerektir. Binaenaleyh bilgi, bilme, biliş, bilmenin nesnesi, bilmenin sınırları, bilginin bilişsel statüsü nevinden tartışmalar bu alanda soruşturulmaktadır. Saf mantık/reine Logik problematiğini dışarıda tutarak ilerleyecek olursak epistemolojinin aslında doğrudan ontoloji ile bakışımı (dolayısıyla serapa muhtevalı) olduğunu söyleyebiliriz. Elbette saf mantık meselesini burada istisna tutmamın sebebi, ana arterdeki epistemoloji-ontoloji bakışımına yoğunlaşmak içindir; yoksa daha az önemli olduğundan değil. Buradaki ana arter, zihin ve nesne mütakabiliyeti (adequatio rei et intellectus) ile bilme ve biliş statüsü dediğimiz iki kısım müktesabattan oluşmaktadır. İlk kısmın böyle bir çerçeveye kavuşmasında elbette Ortaçağ Aristotelesçiliğinin etkisi büyüktür. İkinci kısım ise, bilmenin dış dünya (nesne dolayısıyla tekiler) ile ilişkisinden ziyade bilgi derecesi ve biliş statüsü üzerine yoğunlaşmıştır. Anlaşılacağı üzere burada oluşan mevzi de Platon çizgisinde temerküz etmektedir.

Platon'un muhtelif diyaloglarında (Thea., Polit., Men., Phai.vs) farklı şekilde ortaya konulmuş en belli başlı bilgi tasnifi şöyledir: Algı (aisthesis), doğru sanı/inanç (alethes doksa) ve gerekçelendirilmiş doğru sanı(alethes doksa meta logou)dır. Buradaki doğru sanıya, Devlet eserindeki kesik çizgi metaforunda yer alan pistis/inanç sözcüğü denk düşmektedir. Söz konusu bu ayrımlardan özellikle doğru sanı/inanç üzerinde durmamın sebebi, tüm felsefe tarihi içerisinde bunun, "bilgi nedir?" sorusunun kanonik cevabı oluşundan ötürüdür. Nitekim en yaygın bilgi tanımı, yaklaşık 2500 yıldır "gerekçelendirilmiş doğru inanç" olarak verilmektedir. Kant'ın transandantal mantık ile Aristoteles'e müstenid skolastik metafiziğin yıllar süren hakimiyetini yerinden edişinin benzeri, yukarıda açıklamasını verdiğim bilgi tanımına Gettier ile yapılmıştır. Gettier, o ünlü kısa makalesiyle gerekçelendirilmiş doğru inancın bilgi olamayacağını örneklerle sarahate kavuşturmuştur.

Ancak buna rağmen "bilgi nedir?"e dair "gerekçelendirilmiş doğru inanç" tanımı, nasıl olduysa hem hakimiyetini hem de kendisine yapılan farklı ad hoc teliflerle şöhretini yüzyıllarca korumayı bilmiştir. Elbette burada belli başlı nedenler vardır; ama ben sadece şu kadarına işaret etmek isterim. Yalnızca iman (sola fidei), yalnızca Kutsal Kitap (sola scriptura), yalnızca Tanrı inayeti (sola gratia) umdelerini kendine ilke edinen reformist Protestan kilise öğretisi karşısında Katolik kilise öğretisinin, iman ve aklı uzlaştırma çabasıyla ortaya koyduğu rasyonel teoloji, bu tanımın bekasının arkasındaki en büyük etkendir. Ülkemizdeki son dönem epistemoloji

* Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, orcid: 0000-0001-9125-5663,
haydogan@sakarya.edu.tr

çalışmalarına daha yakından göz gezdirecek olursak 2000lerin başından itibaren “gerekçelendirilmiş doğru inanç” tanımının ciddi bir yaygınlık kazandığına tanık olunabilir. Özellikle Denkel, Hacıkadiroğlu gibi daha çok tutarlı-deneyci ve özdekçi epistemoloji geleneğinin yerini sözünü ettiğimiz türden bir bilgi teorisine bıraktığını söyleyebiliriz. Böyle bir oluşumdaki ana saik, ülkemizde son dönemde oldukça popülerlik kazanmış ve giderek kazanmakta olan Din Felsefesi alanındaki çalışmalardır. Dolayısıyla gerekçelendirilmiş doğru inanç tanımı bütün bu söylenenler göz önünde bulundurulduğunda ülkemizde giderek daha çok tanınırlık edinmiştir.

İşte tahlile konu edindiğim eser de bu kavramların odağında bir tartışma yürütmektedir. Bir Bilme Teorisi adlı eser henüz girişinde yazarının da belirttiği üzere farklı zamanlarda yayınlanmış beş makaleden oluşmaktadır. İlk bölüm Felsefe ve Tarih başlığını taşımaktadır. Yazarın bu bölümdeki en temel iddiası felsefe ve tarih kavramlarını bir tür bilme kipi şeklinde ele almasıdır. Yani “S, P’dir” şeklinde bir önermede özne ile yüklem arasındaki ilişkinin basit, zorunlu veya olumsal şeklinde kayıtlanması türünden bir modun, tüm bilme edimine uygulanabileceği iddia edilmektedir. Ona göre, felsefe, yanılmazlık ölçütüne dayalı kesin inanç (bilgi); tarih ise yanılabilirlik ölçütüne dayalı gerekçelendirilmiş doğru inanç (kanı) üretir. (s. 23) Ve tüm bilme eyleminin çıktıları bu iki kümede tasnif edilebilir. Kısaca açıklayacak olursak aksi düşünülebilir olan önermeler kanı, aksi düşünülemez önermeler ise bilgidir. Bu bağlamda felsefe, ilkelerin bilimi olma ve kendi dışında bir şey tarafından desteklenmeyecek olmasıyla bilgi; içten yahut dıştan gerekçelendirmeye duyduğu sürekli ihtiyaçtan ötürü ise tarih, kanıyı oluşturmaktadır.

Eserin ikinci bölümü, Bilgi Biyolojik Bir Olgu mu? başlığını haizdir. Yazar burada epistemoloji çerçevesinde autopoiesis/otopoyeziz teorisini işlemektedir. Şilili biyolog Maturana’nın idrak biyolojisi olarak da anılan mezkur görüşüne göre; bilginin oluşumu, tecrübe edilen nesnelere belirleyiciliğinden ziyade sinir sistemimizin söz konusu nesnelere verdiği tepkiler doğrultusunda biçimlenmektedir. (s. 30) Yazar burada Maturana’nın canlılık tanımı yani kendi kendini üretebilir organizasyon sahibi olma fikrine yer verir. Hal böyle olduğunda bilme edimi, tıpkı duyma yürüme gibi bir tür sinirsel tepkilere indirgenmiş ve en nihayetinde insanın çevreye uyum sağlama eğilimi taşıyan biyolojik bir yapısına dönüşmüş olmaktadır. Yazar; Matura’nın bu düşüncesini, gerçekliğin büsbütün mutlaktan uzaklaştırılması; dahası onu, tamamen biyolojik bilişimizin ve sosyal ilişkilerimizin sonucu olmaya irca ettiren yapısından ötürü kendi içerisinde çelişkili görür. (s. 43)

Descartes başlığı taşıyan müteakip bölüm, eserin içindeki farklı epistemoloji görüşlerine dair çeşitli incelemeler bulmamızı sağlayacak şekilde düzenlenmiştir. Yazar, burada Plantinga’ya dayanarak şöyle demektedir: gerekçelendirilmiş doğru inanç tanımı felsefe tarihi içerisinde bu kadar yaygın değilken Gettier buna eleştiri getirmekle onu yeniden tedavüle sokmuştur. (s. 47) Yazar; Plantinga, Kim ve Chisholm gibi düşünürlerin, gerekçelendirilmiş doğru inanç terkinin özellikle “gerekçelendirilmiş” bileşenine fazlasıyla atıf yaptığını tespit ederek modern epistemolojiye yaklaşımın Descartes üzerinden olması gerektiğini düşünmektedir. Çünkü adı zikredilen bu düşünürlerin kimi eleştirileri ve kabulleri de Descartes’in Meditasyonlar adlı eserindeki dördüncü meditasyona dayanmaktadır. Descartes düşüncesinde bilginin tek ölçütü doğruluktur ve doğruluğa doğrudan varılamaz; ona ancak bir takım yanlışlardan kaçınarak erişmek mümkündür. Böylece yanlışları eleyerek ve onlar hakkında kesin hüküm vermeyerek Kartezyen açık-seçik bilgi edimine kavuşulur. Görüldüğü üzere bu tanımda bilenin noetik tutumuna dair herhangi bir ima bulunmamaktadır. Ancak dördüncü meditasyonda Descartes, şöyle bir ilave yapar: “eğer doğru olmayanı tasdik ediyorsam aldandığım bedihidir; hatta hakikate göre hüküm versem bile gene yanılmak ve muhtar hürriyetimi kötüye kullanmaktan geri kalmam.” (s. 50) Yazar, işbu alıntı ile birlikte, bilen kişinin zihni durumunu hesaba katan içselci bir gerekçelendirmenin ipuçlarının yakalandığını söyler. Diğer taraftan kötü cin argümanının da mucidi olan Descartes’e göre, bilginin, aynı zamanda inancın kesinliğini teminat altına alabilecek bir gerekçelendirme ile şüpheden ari

kılınması gerekmektedir. Başka bir deyişle eserde yer verilen Bonjour'a göre, Kartezyen bir bilginin ya rasyonel a priori temeli olmalı ya da deneysel bir çıkarıma dayanmalıdır. (s. 55) Bölümün sonunda varılan hüküm, Descartes'ın, içselciliğin bir tür katı yorumu olan temelciliği benimsediğine dairdir. (s. 57) Daha sonra yazar, Descartes'ın dışsalıcı yorumu olarak Kornblith'e yer verir ve ardından tüm bunlara dair yazarın öznel görüşlerini de içeren geniş bir değerlendirme kesimiyle sona erer.

Dördüncü bölüm Bilgi Bağlamsal Değildir başlığını havidir. Yazar burada epistemik bağlamsalcılığın, Gettier itirazlarına ilham kaynağı olan temelciliğin ikna edici bir bilgi tanımı ortaya koymadaki başarısızlığına yönelik güçlü bir inanıştan ileri geldiğini belirtmektedir. Bu noktada temel vurgu, bilen kişinin, bildiği şeyi hangi bağlamda bildiği yahut kurduğu bilme ilişkisinin hangi bağlamda kesinlik sağlayıp hangi bağlamda kesinlik sağlayamayacağı yönündeki Wittgenstein'ı hatırlatır dile dayalı epistemolojik görüştür. Yazar; Annis'in verdiği bir örneği paragrafına taşır: "herhangi bir tıp eğitimi almamış sıradan bir insan olan Jones'un, çocuk felcine bir virüsün yola açıp açmadığı sorusuna verdiği Salk'un bunun böyle olduğunu anlattığı bir yazıyı hatırladığını söylemesi bağlama uygun bir cevaptır. Ancak bağlamın hekimlik derecesi olduğu bir sınavda bu soruya verilecek cevabın daha fazla olmasını bekleriz. İlki gibi cevap verirse onu eksik bilgili olarak adlandırırız." (s. 76) Burada göz önüne konulan ana husus, bir inancın gerekçelendirilmesinin, sosyal pratik ve belirli bir zaman aralığı gibi normlar dikkate alınmaksızın yapılamayacağıdır. Fakat yazar, bağlamsalcılığın ancak, bilginin ne olduğunu değil de neyin bilgi olmadığını göstermesi bakımından değerli olduğunu söyleyerek sözlerini noktalar.

Kitabın Bir Bilme Teorisi başlığını taşıyan son bölümü, aslında eserin kısmen en özgün kısmı gibi görünmektedir. Yazar bu bölümde daha çok doğrudan kendi görüşlerini serdetmeye çalışır gibi gözükmektedir. Burada özellikle son kısımlar, kendisine değinmeyi hak edecek bir takım saptamalar ihtiva etmektedir. Bunlara örnek olarak yazarın, bilgiyi sınıflandıramayacağımız, sınıflandırma konusu edeceğimiz şeyin ancak bilme edimi olabileceğidir. Bu, yazarın da belirttiği gibi kitabın Bir Bilgi Teorisi yerine Bir Bilme Teorisi oluşunu açıklamaktadır. Çünkü bilgi, bilme sürecinin nihai çıktısıdır. Dolayısıyla dini bilgi, bilimsel bilgi, gündelik bilgi gibi ayrımlar yapılamayacağı gibi az bilgi yahut çok bilgi, doğru bilgi veya yanlış bilgi kabilinden ayrımlar da anlamsız görünmektedir. Yazar burada bir iddiada bulunduğunu söylemektedir: "bilginin kesin bir inanç olduğunu ve kesinliği haiz olmayan herhangi bir inancın kaynağı ya da gerekçesine bakılmaksızın bilgi olmadığını iddia ediyorum." (s. 89) Bunun epistemoloji literatüründe şimdiye dek söylenenlerden pek bir farkının olmadığını belirtmek isterim. Yani sahip olduğumuz bir inanç, bilgi olma süreci içerisinde temel girdi olduğu için tartışmaya açık olmayabilir; ama yazar burada gerekçelendiremesek dahi bu inancımızdan imtina etmememiz gerektiğini söylemektedir. Bu ifadeler, Kierkegaard ve Wittgenstein'ın (yazar, kesinlik bahsinde bu sonuncusundan tamamen ayrıştığını iddia etmesine rağmen) görüşleri göz önüne alınacak olursa ne kadar kuvvetli bir iddia olabilir? Kaldı ki, gerekçelendirme imkanı olup da gerekçelendirmekten kaçınma gibi bir tutum almak, sadece noetik yapımızın bir ihlali olarak görülüp geçiştirilecek kadar masum bir şey olmasa gerektir. Kaldı ki bilginin doğrusu ve yanlışlığı olmaz iddiası hemen bir kaç sayfa geride sunulmuşken böyle bir tespit pek yerinde görünmemektedir.

Burada zikredilmesi gereken bir başka nokta da, yazarın inanç ile bilgi arasında, belki de tüm yaşamımızda ekseriyetle bilme ediminin mahsulünü oluşturan kanılar kümesi dediği bir kategoriye yer vermesidir. Ona göre kanılarımız, ispat yükümlülüğü dolayısıyla inançtan, kesin olmaması hasebiyle de bilgiden farklıdır. Bilgi kesin ve yanılmaz bir inanç; kanı yanılabilir ve olumsal bir inançtır. Çünkü içinde belirli bir tarih aralığı barındırdığı için bir önerme ancak kanı olabilir; örneğin dünyanın yuvarlaklığı gibi bir önerme kanıdır. Eğer kesin olsaydı felsefi olup bilgi statüsünde yer alacaktı. O halde yazara şöyle bir soru yöneltilebilir: Şimdinin kesin bilgisi yani gerekçelendirilmiş aksi düşünüldüğünde çelişmezlik ilkesi ihlal edilmiş olacak olan bir önerme, yarının kanısına dönüşmeme

garantisini nereden bulabilir? Düzlem geometrisi dışında kalan geometriler, yüklemde konuda içerildiği analitik önermeleri dahi yerinden etmemiş midir, etmeyecek midir?

Tüm bu soruların ardından esere dair şu hususları da mutlaka teslim etmek gerekir: yazarın, çağdaş epistemoloji nazariyelerine yer vermekle bu alana dair ciddi bir katkı sunduğu söylenmelidir. Ayrıca (güçlü kanı ile kesinliği ayıran şey ne olabilir vs. gibi) bazı istisnalar dışında, eser içerisinde ileri sürülen fikirler neredeyse dedüktif önermelerle kurulu güçlü bir argümantasyon tekniğine sahip. Bu ve kolay anlaşılır üslubu bakımından metnin bir iç tutarlılığa sahip olduğu ve alanın ilgilileri tarafından katkı sunulmak üzere tartışmaya açılması gerektiği söylenebilir.